

ESTAT ACTUAL DE LA RECERCA SOBRE LA DERTOSA ROMANA

Si bé la problemàtica dels orígens, la cronologia i la delimitació de la Dertosa romana ha estat exposada, al llarg del temps, per diversos autors, creiem que mai no ha estat tractada, encara, amb la profunditat i el rigor científic que veritablement mereix el tema. Gairebé tots els investigadors que han orientat llur treball de recerca vers l'estudi del poblament més antic d'aquestes contrades, coincideixen a situar la Dertosa romana dintre els límits de l'actual capital del Baix Ebre, partint de diferents elements en què fonamenten aquesta hipòtesi. Això no obstant, no tothom hi està d'acord.

En aquests moments, el nostre propòsit no és defensar una actitud o una altra, ni tan sols contrastar les opinions dels autors més notables, la qual cosa podria ésser el motiu d'una altra publicació. L'objectiu principal d'aquest article és reunir les dades més importants obtingudes fins avui i que ens apropen al coneixement de la Dertosa romana, de manera que cadascú pugui arribar a formar-se una opinió pròpia.

Amb aquesta finalitat, distingim quatre grups de fonts d'informació:

- els texts antics,
- l'epigrafia,
- la numismàtica,
- l'arqueologia pròpiament dita.

Les dades que ens han transmès les fonts literàries són escasses i, ben sovint, confuses.

A l'*Ora marítima* d'Aviè consta la ciutat de Tyrichae, mercat de l'Ebre, situada més amunt de la desembocadura del riu, la qual localitat hom identifica amb Dertosa. En utilitzar aquesta font, cal tenir en compte que el seu autor, malgrat que va viure el segle IV d.C., es basava en texts més antics, particularment en el Periple Marsellès, escrit cap al 520 a.C. Per tant, i en el cas que es tractés realment de l'indret que ens ocupa, el segle VI a.C. Tortosa seria ja un nucli important pel seu comerç.

Un altre autor de l'antigor que fa referència a la dita població i en aquest cas d'una manera més directa, és Estrabó, que en la seva geografia (llibre III, cap. 4,6) escrita entre els anys 65 a.C.-20d.C., fa esment de Dertosa (Δερτώσα κατοικία) com a colònia o com a ciutat, en sentit general, segons les diferents interpretacions del mot κατοικία.

Si tenim en compte que quan Estrabó es refereix als països d'occident es basa en altres autors més antics, podem deduir que abans del canvi d'era, aquesta ciutat devia ésser plenament constituïda.

D'altra banda, sabem per Plini que els seus ciutadans gaudien del dret romà: «Acudeixen a Tàrraco a dirimir els seus plets 42 pobles, entre els quals els més coneguts són els *dertosani* i els *bisgargitani*, tots dos amb dret romà» (Plinius secundus, III, 23).

I Pomponi Mela, en referir-se a les diverses ciutats del nostre litoral, diu: «Tàrraco és la ciutat més opulenta entre les situades en aquesta costa; la banya el petit riu Tulcius, més enllà del qual hi ha l'ingent Ebre, que banya Dertosa» (Pomponius Mela, II, 90).

Tota aquesta informació ens ve en certa manera confirmada pel lot epigràfic que trobem dispers per diferents indrets de Tortosa i la rodalia, i que aplegava gairebé una trentena de làpides amb inscripcions llatines, algunes de les quals, molt fragmentades.

Segons el seu contingut epigràfic podem distingir diversos grups de làpides, entre les quals hi ha les de caràcter votiu, és a dir les ofertes a una divinitat com Mercuri, Tutela o Càstor i Pòllux; les honorífiques, com les dedicades a un emperador: Antoninus Pius, Pertinax... a d'altres membres de la família imperial o a personatges illustres; les sepulcral, etc. Constitueixen un document importantíssim per al coneixement de la ciutat, ja que sovint hi figuren personatges amb càrrecs públics que devien pertànyer a la mateixa localitat.

Els conjunts d'inscripcions més importants són:

- el que trobem encara avui formant part del parament de l'edifici núm. 10 del carrer de la Ciutat, cantonada amb el carrer d'Oliver,
- el que es conserva a la façana de la Seu, al costat que dona a la plaça de Santa Anna,
- el del castell de la Suda.

Dins el primer grup, cal esmentar la de tipus votiu dedicada a Mercuri (Hübner 4054, Vives 265):

MERCVRIO
AVG
SACRVM
P. CORNELIVS
FRONTINVS
SEVIR. AVG
D.S.F.C.

Es tracta de la divinitat dels mercaders i traficants. Fora d'Itàlia el seu culte fou propagat, segons sembla, pels legionaris.

Hi ha una altra làpida que, com hem dit abans, fa referència a l'emperador Antoninus Pius (Hübner 4057, Vives 1115), possiblement corresponent als anys (138-161 d.C.):

IMP. CAES. DIVI
HADRIANI. FIL
DIVI. TRAIANI. PATR. N
DIVI. NERVAE. PRON
T. AELIO. HADRIANO
ANTONINO. AVG. PIO
TR. POT. COS. DES. II
R. P. DERTOS
CVRANTE. LEGATO
M. BAEBIO. CRASSO. F
LEGATIONE. GRATVITO

Una altra va dedicada a un personatge il·lustre (Hübner 4060, Vives 1383):

M. PORCIO. M
TERENTIA
HVIC. VNIVERSV
AEDILICIOS ET DV
RALES HONOR DE
M PORCIUS THEOP
PATER

I al mateix grup figura la de tipus sepulcral d'un personatge, Theopompus, el nom del qual trobàvem a la làpida anterior també localitzada a Tortosa (Hübner 4061, Vives 5573, pel que fa a la primera):

THEOPOMPO
SEVIRO AVG PRIM
AEDILICI IVRIS
IN PERPETVVM

Entre les tres que hi ha encastades a les parets de la Seu, n'hi ha dues encara de llegibles (Hübner 4058, Vives 1183):

O. HERENNIO ETRVS
CO MESSIO DECIO
NOBILISSIMO
CAES. FILIO. D. N
SANCTISSI MITRA
IANI DECI P F IN IC
TI AVG. ORD
DICATISSIMVS
NVMINI EIVS

dedicada a Herenio, fill de l'emperador Deci (250-251 d.C.) i la Hübner 4062, Vives 1382:

P. VAL. DIONISIO
VI. VIR. AVG
CVI. ORDO. DERTOSA
OB. MERITA. EIVS
AEDILC. HONORES
DECREVIT
P. VAL. PARDVS. LIB
VI. VIR. AVG.
PATRONO. OPTIMO

A la tercera, bé que actualment estigui totalment esborrada, fins fa uns anys, encara podem llegir-hi el següent:

LM.....
L...C..
AEL.. P..
L...
CAES .. S
AL.. AR
CEL .. FIL
PI.. NTISS

Finalment, dins el lot de les que trobem integrades a les construccions de la Suda de Tortosa , potser la més important és la Hübner 4065, Vives 3847, de tipus sepulcral, amb la representació d'una barca.

Actualment roman encastada a la torre de llevant de la Suda. Porta la següent inscripció:

DM
AV CAECILI
CVBICVLARI
PEREGRE
DEFVNCTI
PORCIA
EVPH OSY
NE MARITO
OPTIMO
POSVIT

També dins el recinte de la Suda, hi ha encara la Hübner 4064, Vives 4820, a la base de la torre de l'homenatge, del Palau.

És de tipus sepulcral i diu així:

M. SALLUSTIO
FELICI PEREG
RE DEFUNCTO
SODALES
HERCVLANI

El mes de maig del 1972 fou recuperat un fragment de làpida de *jaspi de la Cinta* en el qual consta:

.... NO
....SCNS

A part d'aquests conjunts, coneixem l'existència d'altres làpides, sigui conservades actualment en el museu-arxiu de Tortosa, o en aquests moments perdudes, però totes provinents d'aquesta ciutat.

Al carrer del Vall, formant part de la tercera filada de carreus a la paret de la façana de la casa corresponent al solar núm. 14, hi ha una làpida de la qual són visibles les lletres:

PO
G[I]
[P]R[O]
I MV

Darrerament, el mes de maig del 1984, fou recuperada una nova làpida que es trobava partida en dos trossos entre un amuntegament de pedres, sota un roure, prop de la carretera de Miane a Tortosa, dins el terme municipal d'aquesta última població.

Mesura 164×55×30 cm. Porta la inscripció següent:

C.PORCIVS
SERANVS
EDELENSIS
VI
H.S.E.

Com a complement de l'epigrafia hi ha també les dades aportades per la numismàtica. La seca de Tortosa encunyà moneda: asos i semis. A l'anvers figura un vaixell de mar i al revers una barca de riu amb les inscripcions: Mun HIBERA/IULIA i ILERCAVONIA, respectivament, i daten dels voltants de l'any 45 a.C.

Més tard, a l'època de Tiberi (14-37 d.C.), apareix una nova emissió d'assos amb el vaixell i el cap llorejat de l'emperador, i amb les llegendes: TI CAESAR DIVI AUG F AUGUSTUS a l'anvers, M.H.I. ILERCAVONIA-DERT. al revers. També veiem el nom de DERT en els semis, a l'anvers dels quals diu: DERT.M.H. IVL, i al revers ILERCAVONIA, amb la representació de la barca i d'un dofí, una a cada cara.

Més informació sobre la Dertosa romana, ens la dona un dels vasos anomenats de Vicarello o vasos apollinars, en el qual figura la llista de poblacions per on passava la via de Gades a Roma, amb les milles corresponents. En aquest itinerari hi ha el nom de *Dertosam* entre els d'*Intibilim* i *Subsaltum*. El mateix document ens informa que Dertosa dista XXIII milles d'Intibilim i XXVII de Subsaltum, aquest identificat per diversos autors com l'Hospitalet, El Perelló...

Si l'estudi de les fonts, l'epigrafia i la numismàtica encara no ha estat aprofundit, cal remarcar que la recerca arqueològica sobre jaciments romans a les nostres comarques tot just comença.

Les primeres intervencions que responen a un pla de recerca centrat en aquest territori, són les que està realitzant el servei d'Arqueologia de la Generalitat a diferents indrets de la ciutat com també a la rodalia.

La primera etapa d'aquest pla té com a objecte:

- La recuperació de diferents elements d'època romana que es troben reutilitzats en diverses construccions de la ciutat.
- La delimitació de la ciutat romana i la medieval.
- La datació, amb la màxima precisió, dels diferents establiments humans a Tortosa.

Les primeres excavacions practicades en aquest sentit, seguint una metodologia de treball, són les iniciades a finals de l'any 1982 a la Plaça de l'Olivera, al centre urbà, i que en altres moments es realitzen en forma extensiva a la confluència dels carrers de la Rosa i de Taules Velles, al sud-oest, i als carrers de la Suda, la Mercè i de l'Arc del Romeu, al nord-est, abans de començar les obres de reforma de l'esmentada plaça, per tal com s'escauen en una àrea on anteriorment s'havien produït d'una manera fortuïta nombroses troballes d'època romana, entre les quals, els conjunts epigràfics més importants. Amb els mateixos objectius hom ha fet també altres excavacions a la Costa de Capellans, a la Sinagoga, al Pont de Barques i al solar que hi ha a la cantonada del carrer Creuera i el del Dr. Ferran.

Així, doncs, per les raons abans esmentades, entre els anys 1982 i 1984 hem realitzat el següent programa de treballs:

1982, octubre. — En aquesta etapa férem els primers sondeigs. Correspon a l'inici de tres cales que denominàrem I, II i III. Aleshores només vàrem arribar a 1,5 m de fondària. Tanmateix ja va ser suficient per a constatar que en aquest punt hi havia restes arqueològiques que requerien un estudi seriós.

1982, novembre. — En realitat, ja es tracta de l'etapa corresponent a la primera campanya d'excavacions, durant la qual continuàrem aprofundint l'excavació de les cales obertes abans. Hi vàrem treballar fins que l'estat del temps ens ho va permetre. El nivell freàtic era molt alt; cada vegada la tasca es feia més lenta i sorgien més dificultats a l'hora de distingir nivells i materials.

1983, març. — Abans que tiressin endavant les obres de la plaça i de la façana artificial, construïda entre el carrer Taules Velles i el de La Rosa, varem reprendre els treballs d'excavació fins arribar a més de 6 m de fondària en una de les cales. També en aquesta ocasió fou ampliada la cala I, un metre per cada costat, amb què la dimensió total aconseguia els 4×3 m. A partir d'aquest moment emplenàrem de sorra les tres cales, després d'haver recobert totes les estructures amb porex-pan.

Tot seguit foren iniciats els treballs de la façana esmentada, durant els quals les excavacions quedaren interrompudes.

1983, desembre. — Finalitzats els treballs de la façana artificial, tal com s'havia previst, iniciàrem una quarta cala que ens permetés de conèixer una àrea més àmplia, i a la vegada, enllaçar les estructures aparegudes dins les cales II i III.

1984, febrer/agost. — Amb la tasca realitzada durant aquest període, dintre del programa de la campanya contra l'atur, hem donat per acabada aquesta intervenció arqueològica a la plaça de l'Olivera.

Al llarg d'aquests treballs s'ha evidenciat una àmplia seqüència on trobem una superposició d'estructures que daten des de l'època romana del s. I d.C. fins avui, amb importants nivells d'època musulmana. Entre les estructures localitzades, destaca un edifici de planta rectangular. Tot això està actualment en curs d'estudi.

Les cales practicades en els altres indrets esmentats han confirmat tot el que hem observat a la mateixa plaça.

Paral·lelament a les tasques descrites, hem acabat tot just les excavacions de salvament a la partida de Barrugat, al barri de Bitem, també dintre el terme de Tortosa, a la banda esquerra de l'Ebre, uns 6 km al nord de la ciutat, tocant a la carretera que l'enllaça amb la població de Tivenys.

Una sèrie de prospeccions realitzades en aquest paratge, han permès la localització d'un important jaciment d'època romana, tallat per les obres de canalització del riu.

L'any 1931, l'arquitecte Abril i Guanyabens, en la seva publicació «Un capítol de la meua actuació a Tortosa», ja es refereix al descobriment de restes arqueològiques a començaments de segle, mentre hom realitzava l'obra del canal esquerre de l'Ebre, concretament «el 20 de novembre de 1910, en el km 5, hm 5, de l'origen de Xerta, partida de Barrugat, prop de Bitem», terme de Tortosa, a la comarca del Baix Ebre.

Diu el senyor Abril: «Com que els treballs d'excavació es feien per contracta i amb excavadores mecàniques, varen ésser tirats al riu infinitat d'objectes i mosaics destrossats i dependències de la dita villa inconscientment, fins que en aparèixer unes grans olles i pilans, i damunt els mosaics i un paviment de grans llosanes de pedra arenosa, per indicació meua va posar-se en coneixement de l'Ajuntament de Tortosa la troballa, però les dues persones competentes (segons deia la comunicació) consultades —s'ha de suposar que eren el Director del Museu i el Sr. Arxiver (bibliotecari)— dictaminaren *ser de escaso valor*, després d'haver enviat allà uns operaris que trossejaren el que hi havia per examinar-ho millor. Essent jo coneixedor del poc interès que li donava l'Ajuntament, vaig determinar-me a demanar a l'Enginyer encarregat dels treballs autorització per a poder aprofitar tot el que em semblés d'interès històric, i a l'efecte vaig aixecar el pla de tot allò descobert i emportar-me a casa tot el que pogués, a fi de conservar-ho i estudiar-ho, i vaig obtenir de l'amic

Sr. Rogeli Yerro els croquis dels mosaics que va fer abans que els destrossessin els enviats de l'Ajuntament, al qui també serà deutora Tortosa, en tenir coneixement d'aquesta troballa, ja que ell va ser el primer a dir-m'ho, i ell va, per indicació meva, fer-ne sabedor l'Ajuntament».

Això no obstant, les primeres intervencions arqueològiques s'han efectuat ara, després que les pluges de l'hivern passat provocaren l'esllavissada de les vores del canal esmentat i posaren al descobert les restes de diverses construccions.

Un cop comprovada l'existència d'aquest important jaciment, hom inicià un programa d'intervencions per tal d'evitar al màxim la destrucció de les diferents estructures, sense interrompre les funcions normals de la canalització. Amb aquest objectiu s'han acomplert les tasques corresponents a la primera etapa del pla que ens havíem traçat:

- a) La recuperació de tots els materials que hi havia a l'interior del canal: ceràmiques ibèriques fetes al torn i pintades, ceràmica de vernís negre, àmfores, terrisses fetes a mà, sigillates, monedes, restes d'estuc, tègules, tovots, fragments d'objectes metàl·lics, restes de marbres i altres.
- b) Neteja de totes les estructures que ja apareixen d'una manera més o menys clara.
- c) Obtenció de perfils estratigràfics en ambdós marges, a escala 1/20.
- d) Realització del plànol topogràfic a escala 1/100.

Entre les diverses construccions que hem posat al descobert hi ha les restes d'unes termes amb l'hipocaust molt ben conservat, on aparegueren romanalles de mosaics que corresponen a la sanefa marginal, possiblement els mateixos a què es referia el Sr. Abril.

D'altra banda, un cop aixecat l'enderroc que cobria una part del sòl, trobàrem indicis d'altres mosaics, els quals s'estenen per una bona part d'una nova habitació. D'aquest mosaic es conserva també la sanefa marginal que tenim completa per tres costats; en aquest moment són tots en curs de restauració.

Tot sembla indicar que es tracta d'un ampli establiment romà de tipus rural, el qual s'estén per tota una àrea compresa entre el riu i la carretera de Tivenys a Tortosa, i travessada longitudinalment pel canal. Això no obstant, hi han aparegut restes encara d'època ibèrica tardana que podríem situar entre els segles III i I a.C., i potser fins al segle IV d.C.

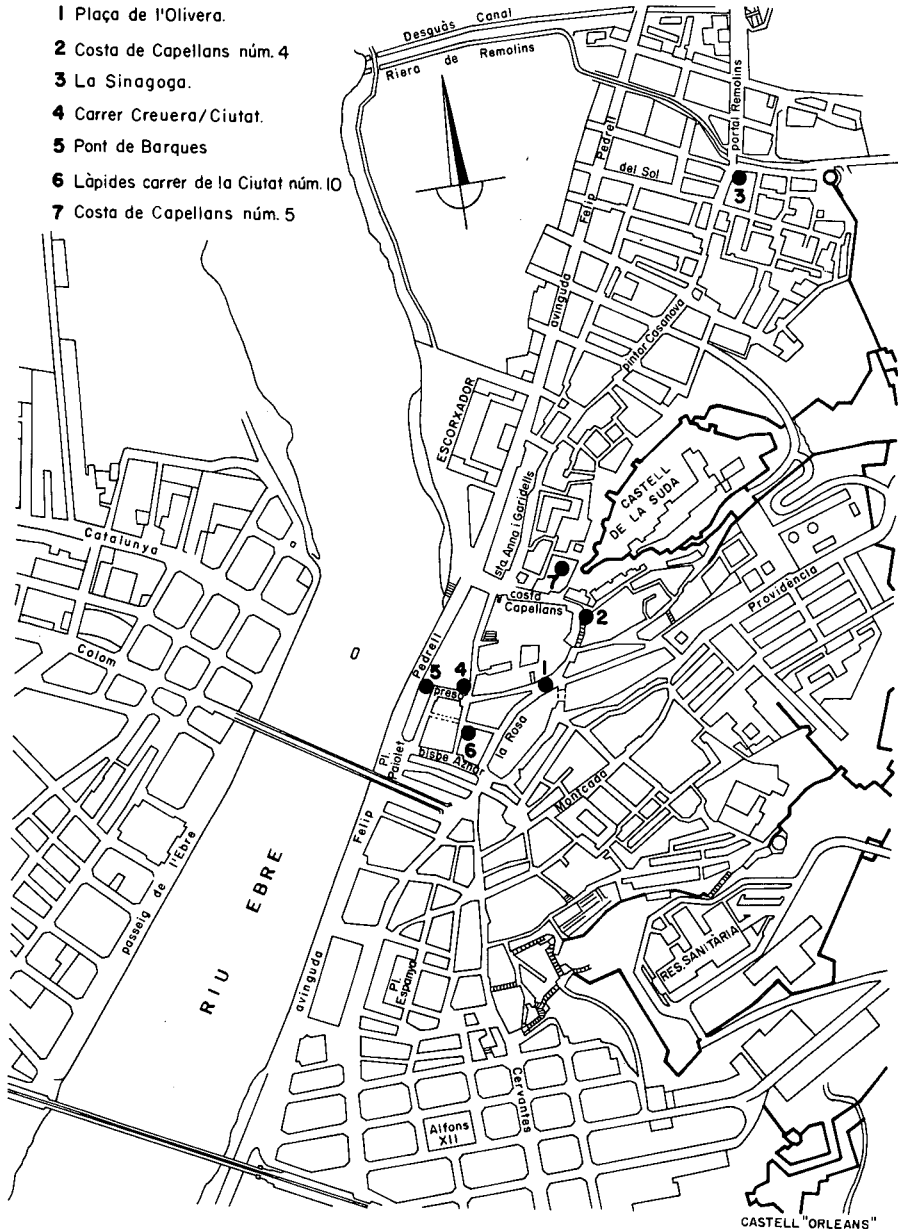
La fi de la vida d'aquest jaciment és determinada per un incendi, de moment documentat almenys en una part.

Actualment, tota la part del jaciment fins ara excavada roman sota les aigües del canal, el qual, tal com estava previst, va entrar en funcionament el mateix dimecres dia 25 d'abril del 1984.

MARGARIDA GENERA I MONELLS

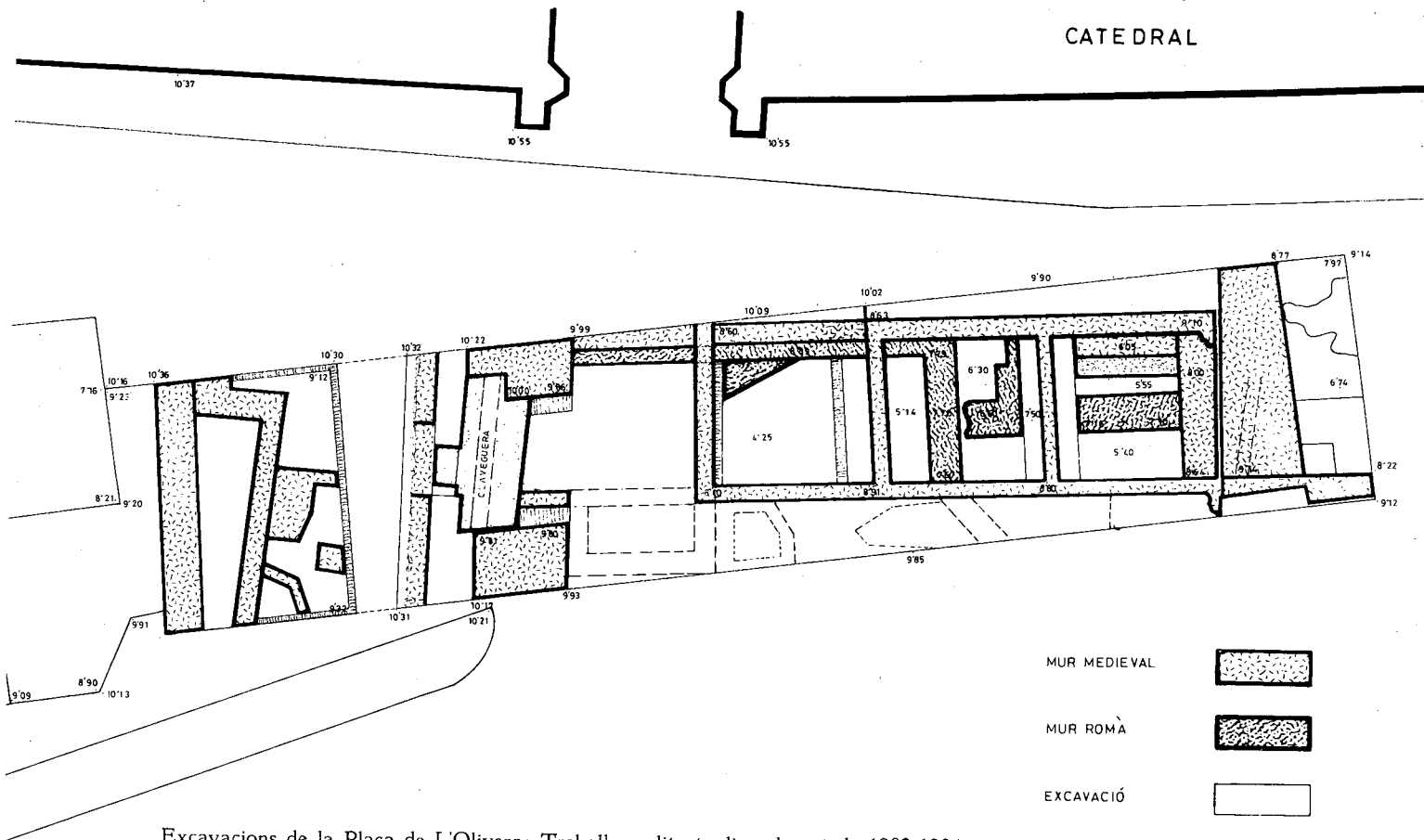
INDRETS DE LA CIUTAT DE TORTOSA ON S'HA PORTAT A TERME ALGUNA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA.

- 1 Plaça de l'Olivera.
- 2 Costa de Capellans núm. 4
- 3 La Sinagoga.
- 4 Carrer Creuera/Ciutat.
- 5 Pont de Barques
- 6 Làpides carrer de la Ciutat núm. 10
- 7 Costa de Capellans núm. 5

BIBLIOGRAFIA

- ABRIL I GUANYABENS, J.: *Un capítol de la meua actuació a Tortosa*. Tortosa, 1931, pp. 33-34.
- AQUILUE ABADÍAS, J.: *Las reformas augústeas y su repercusión en los asentamientos urbanos del nordeste peninsular*. «Arqueología Espacial», 5, Teruel, 1984, pp. 95-113.
- BAYERRI, E.: *Historia de Tortosa y su comarca*. 8 vols. Tortosa, 1932-1956.
- BELTRAN, A.: *Curso de Numismática. I: Numismática antigua, clásica y de España*. 2.ª ed. Cartagena, 1950, pàg. 356.
- BLÁZQUEZ, J. M.^a: *Ciudades Hispanas de la época de Augusto*. «Symp. de ciudades augústeas», Zaragoza, 1976, pp. 289-313.
- CALICÓ, F. X.: «Catálogo de monedas antiguas de Hispania» (subasta 18 y 19). 1979, pàg. 117.
- GARCÍA BELLIDO, A.: *La España del siglo primero de nuestra Era (según P. Mela y C. Plinto)*. Col. Austral núm. 744, 2.ª ed. Madrid, 1977, Espasa Calpe, 1977.
- GIL FARRÉS, O.: *La moneda hispánica en la edad antigua*. Madrid, 1966.
- GUADAN, A. M. de: *Numismática ibérica e ibero-romana*. Madrid, I. E. Arqueologia (CSIC), 1969, pp. 210, 211.
- *La moneda ibérica*. «Catálogo de numismática ibérica e ibero romana», «Cuadernos de Numismática», 2.ª ed., Madrid, 1969, pàg. 206.
- HILL, G. F.: *Notes on the ancient coinage of Hispania citerior*. New York, The American Numismatic Society, 1931, pp. 74, 75, lám. XI.
- HÜBNER, A.: C.I.L. *Inscriptiones Hispaniae Latinae*. Vol. II, 1859, Berlin, pp. 535-538.
- *Real Encyclopädie der klassischen*, «Dertosa», Vol V, Stuttgart, 1905, pp. 246-248.
- SCHULTEN, A., i BOSCH GIMPERA, P.: *Avieno. Ora Maritima*. Fontes Hispaniae Antiquae, Univ. Barcelona, 1922.
- TARRADELL I MATEU, M.: *Las ciudades romanas en el este de Hispania*. «Symp. de ciudades augústeas», Zaragoza, 1976, pp. 289-313.
- *Les ciutats romanes dels països catalans*. Barcelona, R. A. Bones Lletres, 1978, pp. 57, 58.
- VILLARONGA, L.: *Numismática antigua de Hispania*. Barcelona, 1979, pàg. 250.
- VIVES ESCUDERO, A.: *La moneda hispánica*. Madrid, Vol. I, pp. 17, 18; Vol. II, lám. CXXV.
- VIVES, J.: *Inscripciones latinas de la España romana*, Univ. Barcelona, C.S.I.C., Barcelona, 1971.

Excavacions de la Plaça de L'Olivera: Treballs realitzats dins el període 1982-1984.

Plaça Olivera. Campanya 1984. Vista general.

Barrugat. Vista general. Abans d'iniciar les excavacions.

Barrugat. Vista general del mosaic en curs d'excavació.

Barrugat. El mosaic en curs d'excavació.